

МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930.1:94(477)«1939/1945»

Тарас Нагайко
(Переяслав-Хмельницький)

СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА ЯК ДОМІНАНТА ІСТОРІЇ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті здійснено спробу виокремити актуальний соціальний вектор у вивченні історії Другої світової війни, продемонструвати його бачення провідними вітчизняними теоретиками. Одночасно вона є спробою осмислення автором стану розвитку сучасної української історіографії у цій тематичній ніші.

Ключові слова: історична наука, Друга світова війна, історіографія, соціальна історія, повсякденність.

Оцінки значення Другої світової війни для історії людства, наукові та суспільно-політичні інтерпретації причин, подій та наслідків цієї катастрофи, сформували загальне негативне ставлення як до її винуватців, так і до самої суті питання. Тоталітарні системи створили підґрунтя для імперських зазіхань, геноциду, знущань, насильства, грабунків, приниження, ігнорування прав людини на території багатьох держав світу. Відтак, сьогодні війна однозначно засуджується цивілізованою світовою спільнотою. Аби подібна катастрофа не повторилася знову, її досліджує та осмислює вже не одне покоління вчених.

За лаконічною дефініцією «Воєнне лихоліття 1939–1945 рр.», що іноді вживається дослідниками для означення одного з найжахливіших за своїми згубними наслідками періоду історії людства — Другої світової війни, криється неосяжний інформаційний пласт, який вміщує суперечливу правду буття мільйонів громадян, значний відсоток яких за національним складом становили українці. Проте, маючи чи не найбільші втрати у цій війні, Україна й донині не отримала свого власного усталеного погляду на трагедію, що спіткала мільйони її мешканців. Причинами цього є тернистий шлях, котрий пройшла вітчизняна історична наука в умовах тоталітарного ладу, а також складні суспільно-політичні процеси, які дик-

тують сьогодні неоднозначне сприйняття різними суспільними групами тогочасних подій. Їх трактування, як на науковому рівні так і на рівні, політичних еліт та пересічних громадян, що визначають суспільну думку та формують історичну пам'ять, сьогодні є досить заангажованими, а подекуди, навіть, спекулятивними. Адже на відміну від загальносвітової та, зокрема, європейської практики спокутування та примирення, вшанування пам'яті жертв, а також засудження відповідних політичних режимів та ідеологій, скажімо, в сусідніх Росії та Білорусії поняття «війна», окрім загальної трагічної візії, несе у собі й іншу, не менш значущу складову, а саме: з одного боку одержана у війні Перемога виступає базисною основою для утвердження ідеологічних міфів, покликаних об'єднати поліетнічне суспільство в умовах федеративного державного устрою, а з іншого, — сприяє зміцненню владної вертикалі.

Радянська ідеологія сповідувала практику урочисто-помпезного відзначення цієї події. Меморіалізація всенародного подвигу, патетико-героїчна візія війни в історичних працях, художніх творах, мистецтві заклали фундамент для формування міфу про Велику Вітчизняну війну, як про явище з двовимірним ціннісним спектром: «наші та німці», «буржуазні націоналісти та народні месники», «герої та зрадники» — подібні категорії не залишаючи місця вираженим альтернативним оцінкам, що сприймалися як зрада соціалістичним ідеалам.

Говорячи про це, не можна не звернутися до думок одного з перших вітчизняних дослідників, який відкрито виступив за об'єктивне вивчення історії Другої світової війни М. Ковалюк, зокрема, висловлених ним у вже помертві надрукованій статті у 2003 році. На наш погляд, саме вони заклали теоретико-методологічний фундамент, а висловлюючись військовою термінологією, плацдарм для сучасних істориків війни. Дослідник стверджував: «Відзначення ювілейних дат Великої Вітчизняної війни не може зводитися лише до бездумної і безоглядної глорифікації, акцентуації лише на подвигах і перемогах <...> Такі спрощені схеми не мають нічого спільного з історичною наукою і лише завдають шкоди свідомому й адекватному сприйняттю справжньої, а не вигаданої історії всенародної епопеї <...> За умови правдивого і чесного показу всього химерного переплетіння трагедії і подвигу, слави і безслав'я, смерті і безсмертя ця епоха стане зрозумілою і близькою нащадкам...». «...Але не всі вітчизняні автори зуміли «вичавити з себе раба» і вийти на рівень доідеологізованої демократичної історіографії. З кінця 80-х рр. триває процес самодіяльного перенавчання вітчизняних істориків, засвоєння норм цивілізованої історіографії, загальнодемократичних засад авторської культури і простих, зокрема, істин: як слід і як не слід писати праці з історичної проблематики. Завдання полягає і в тому, що усвідомити, що справді демократична історіографія, позбавлена огріхів кон'юктурщини — ознака

західноєвропейського суспільства. Увійти до Європи з тоталітаризованою історичною наукою Україні не вдасться»¹.

Визнаючи Другу світову війну центральною подією ХХ ст., М. Коваль наголошував, що процес формування нової історіографії є об'єктивно назрілим, а відтак невідворотним. Отже, на сучасному етапі розвитку вітчизняної історіографії відбувається методологічний і тематичний поворот, позначений пошуком нових вимірів війни та їх осягнення.

Сьогодні, враховуючи думки авторитетних сучасних дослідників, можна говорити про те, що створені у радянський період на обмеженій джерельній базі кон'юнктурні історичні дослідження зумовили необ'єктивне в цілому висвітлення історії Другої світової війни. З цього приводу діаспорний вчений Р. Сербин писав: «Постала нова колективна пам'ять, яка віддзеркалювала те, що про війну писала радянська історична наука. А писала вона під диктовку Компартії»².

Варто зазначити, що між відвертим замовчуванням цілої низки тем та невиправданим героїко-патетичним пафосом переможців губилася найбільш гостра — соціальна тематика. Більш розлогу оцінку ситуації, що вплинула на розвиток історіографії війни дає сучасний вітчизняний теоретик О. Лисенко: «...Тоталітаризм деформував масову свідомість, сприйняття дійсності й перетворював подвійні моральні стандарти на норму. Особливо відчутно це позначилося на формуванні знань і уявлень про наше минуле. Клоновані у високих партійних кабінетах парадигми за допомогою вчених мужів обростали відповідною аргументацією і через підручники, засоби масової інформації, масові ідеологічні засоби впроваджувались у свідомість мільйонів людей»³.

Звичка сприймати факти в ідеологічному супроводі прямо позначилася на вивченні соціальних аспектів історії Другої світової війни. Той же О. Лисенко стосовно цієї обставини зауважує: «На периферії наукового інтересу залишається сфера соціальної історії... — вчений додає — Саме цей сегмент минулого у нас залишається найменш опрацьованим і саме він обіцяє найбільш цікаві і вагомні здобутки у перспективі»⁴.

Історична правда та сьогоднішнє загальне суспільне сприйняття подій того часу поступово дистанціюються від штучної моделі історичної пам'яті про війну, що почала формуватися за радянської дійсності. Натомість за останні два десятиліття суспільне усвідомлення та наукове вивчення подій Другої світової війни дозволяють констатувати, що ця тема набула яскраво вираженого соціального забарвлення. Соціальна історія як пріоритетний напрям наукового пошуку утвердилася у європейській історіографії задовго до того, як вітчизняна історична наука звільнилася від ідеологічного диктату з боку радянських ідеологічних служб. Сукупно з новими методологічними підходами та прийомами вона розвинулася відразу в кількох напрямках, що зосереджують свою увагу на мікрорівневих

процесах історичного розвитку суспільства, особливостях повсякденного існування, умовах побуту, психологізації тощо. Вважаємо за доцільне перелічити лише деякі з них: локальна історія, історія «знизу», історія ментальностей, нова культурна історія, міська історія, історія сім'ї, гендерна історія, історія повсякденності, усна історія та інші. У більш широкому розумінні, у тій чи іншій мірі, можна говорити про них, як про сегменти історичної антропології, предмет дослідження якої є принципово іншим історичним тлом порівняно з політичною макрорівневою доктриною радянської історичної школи, де основними акцентами, на які спрямовувався погляд дослідника, були керівна роль комуністичної партії, зростання економічних показників тощо. Існуючий класовий підхід, сутністю якого було виокремлення великих суспільних груп, виключав антропоцентризм з подібних досліджень, де «народні маси» виступали загальною безликою субстанцією, що була позбавлена конкретної індивідуальності.

Будь-який історик у своєму дослідженні прагне відтворити минуле. На думку німецького вченого Ранке, саме це і є його основною метою та завданням наукового пошуку. Вітчизняний вчений В. Стецкевич зауважив, що сучасні європейські дослідники дотримуються гуманістичного підходу до вивчення всіх історій війн, коли головна увага зосереджується на вивченні долі простої людини в умовах воєнного лихоліття. Вдаючись до оцінки стану сучасної історіографії війни, вчений зауважує: «Об'єктивно, вона поки що лише виходить на рівень описання історії народу України». Разом з тим, вчений окреслює основні тематичні вектори дослідницької рефлексії: «Людина і її доля у минулій війні», «олюднення історії війни»⁵. Пропонована ним класифікація спектру актуальних соціально-орієнтованих тем засвідчує свідоме акцентування на антропо-психологічній моделі вивчення війни, де домінантними постають етнокультурні, етнопсихологічні, соціокультурні, духовні вектори історичного пізнання. Зокрема, він наголошує на залученні новітніх методик, виробленні методологічних підходів, що забезпечать формування нового масиву джерел, збереження народної пам'яті про цей період.

Отже, визначаючи пріоритетні аспекти дослідження історії Другої світової війни, вітчизняні дослідники ще на початку 2000-х років визнали креативну перспективу саме за її соціальною складовою. Той же В. Стецкевич, аналізуючи сучасне історіописання воєнної доби, зазначав: «Особливо помітні зміни у світоглядних орієнтаціях дослідників, їх прихильність до досягнення історії у гуманітарних та антропологічних вимірах». Однак, дослідник критично висловлюється щодо стану вивчення, аспектів пов'язаних саме з соціальною історією: «... Життя цивільного населення, і особливо, його побутове, повсякденне життя, доля простої й пересічної людини, окремих груп і спільнот, тобто усе те, що потребувало (та по-

требує ще й досі!) так званих мікроісторичних методологічних підходів, опису повсякдення людини, її психології, настроїв, душевного й морального стану тощо, майже не вивчалось, або вивчалось дуже “мляво” й поверхово. Весь радянський доробок з історії війни — це ілюстрації її історіописання на макрорівнях»⁶. Разом з тим, ґрунтовно характеризуючи напрацювання радянських та вітчизняних вчених, він стверджує, що сучасна українська історіографія, приділяючи дедалі більше уваги темі «людина в добу війни», почала витіснити з дослідницького ареалу проблематику бойових дій та операцій, історико-партійні сюжети тощо. Дещо перефразовуючи авторську цитату, зазначимо, що йдеться про долю простої людини, простих сімей, які потрапили в лещата війни⁷. Прогнозом та оцінкою В. Стецкевича щодо розвитку вітчизняного історіописання війни є те, що воно «піднімається до досягнення й висвітлення війни у гуманітарних вимірах — у тих вимірах, які ставлять людину в центр дослідження»⁸.

Цієї ж позиції дотримується й відомий вітчизняний теоретик історії повсякденності О. Удод, окреслюючи мікрорівневі методологічні засади наукових студій воєнної доби він звертає увагу на три основні тенденції, що їх супроводжують в історіографії — деміфологізацію, дегероїзацію та деромантизацію війни. Натомість вчений зауважує, що «традиційна воєнна історіографія — це, за великим рахунком, макроісторія»⁹.

Можливо, саме через ці обставини донині вітчизняна історична наука не може наважитися на очищення від ідеологічних нашарувань. Адже у такому випадку історія війни постане зовсім іншою, аніж ми звикли. Поглянувши на події 1939–1945 рр. «знизу» ми отримаємо війну очима навіть не істориків, і тим більше не ідеологів, а безпосередніх її свідків. Чи можлива подібна ситуація? На підтвердження правомірності цієї візії наведемо тезу, висунуту російським вченим С. Журавльовим у передмові до книги німецького дослідника А. Людке «Історія повсякденності в Німеччині: Нові підходи до вивчення праці, війни і влади», де він зауважує, що «вітчизняні «наукові школи» ще належним чином не усвідомили, що під зовні безпечною вивіскою *Alltagsgeschichte* (повсякденне життя — *Авт.*) ховається небезпечний «троянський кінь» <...> Як тільки справжня наукова «історія повсякденності» опиниться на полі традиційної історіографії, ініційоване нею вивчення соціальних практик може поставити під сумнів «загальновизнані» наукові концепції і написані на їх основі «фундаментальні» праці»¹⁰. Висловлюючись подібним чином, С. Журавльов дає зрозуміти, що зображення історичної дійсності «знизу», через призму мікро-соціальних явищ не є вигідним для вже існуючих, усталених концепцій.

Красномовною у цьому відношенні публікація польського дослідника А. Новака «Історик на полі битви за пам'ять», у якій останній ставить

риторичне питання: «Кому належать групи жертв війни? Якої вони національності?»¹¹ Ці запитання є рефлексію вченого на відзначення урочистостей з нагоди 70-ї річниці з дня початку Другої світової війни, що пройшли у Польщі 1 вересня 2009 року.

У продовження цих міркувань дозволимо собі звернутися до статті В. Стецкевича «Вітчизняне історіописання війни (деякі проблеми методології)», що вийшла у 2006 р., у якій автор на підставі глибокого осмислення подій 1939–1945 рр. вдався до окреслення векторів осягнення проблематики війни. Аналізуючи антропоцентризм та україноцентризм, як можливі моделі теоретико-методологічного поступу, він деталізує думку про те, що: «тема «Людина в добу війни» поступово стає домінантою всього українського історіописання війни і дозволяє показати її, перш за все, у вимірах людського життя, через долю пересічної людини, яка опинилася в жорнах війни, а вже потім як історію воєнних подій на фронтах, як історію партій, державних і громадських структур та організацій, галузей господарства тощо»¹². Автор навіть виокремлює особливу пріоритетну проблематику — «Людність України в роки війни 1939–1945 рр.».

Цікаве спостереження щодо бачення формування ідеологічного виміру війни радянською історіографією в одній зі своїх статей навів О. Лисенко. Зокрема він зауважив: «На відміну від західної історіографії, в якій існувала не тільки конкуренція ідей, а й конкуренція понять, радянська література історичного профілю стала полігоном для випробування потужної ідеологічної зброї з далеким радіусом дії»¹³. Вчений наголошує на абсолютизації та сакралізації цієї теми радянською історичною наукою. В іншій своїй публікації він твердить: «Україна має власний алгоритм формування пам'яті про війну. Незважаючи, що в радянські часи вона, принаймні назовні, мала уніфікований вигляд, насправді існували суттєві відмінності у сприйнятті воєнної доби, скажімо в Україні, Російській Федерації ...»¹⁴.

Підбираючи назву для наукового форуму, редактори одного з вітчизняних наукових часописів вгадали з акцентом, трактуючи період Другої світової війни як виклик для української історіографії. З-поміж іншого учасникам дискусійного обговорення на його сторінках пропонувалося висловитися стосовно того наскільки, на їх думку, термін «Велика Вітчизняна війна» сприяє т.з. державній міфології, а також спробувати визначити місце українського історіографічного дискурсу у світі. У контексті вищезазначеного привертає увагу теза вітчизняного дослідника І. Патриляка: «Нарешті час перестати боятися говорити правду про минулу війну та спробувати визначити «український рахунок» не лише категоріями людських і матеріальних втрат, а й категоріями морально-психологічних і політичних втрат та здобутків української нації»¹⁵.

Безумовно, подібна рефлексія є ілюстрацією того, про що говорив М. Коваль, а саме — вітчизняні історики змогли «вичавити з себе раба», що дозволило більш об'єктивно, на новому гносеологічному рівні сприймати ті події та явища, що вже набули парадної канонічності, створивши чи не найпотужнішу за своїм впливом історичну ідеологему.

Не занурюючись більш детально у розлогі фахові оцінки визнаних наукових авторитетів, дозволимо собі погодитись з думкою про те, що загальна тенденція у вивченні Другої світової війни схиляє сучасних дослідників визначати соціальний вектор, як один з основоположних. Задля об'єктивного та повноцінного дослідження цього періоду вітчизняної історії науковці змушені дотримуватися саме цієї концептуальної парадигми. Основними чинниками, що формують нині означену позицію, виступають вже згаданий вище процес деромантизації, а також україноцентризм, що зумовили концентрацію саме на людинознавчому аспекті війни. Адже багато в чому Україна виступала у війні саме як етнічний суб'єкт.

Донедавна вітчизняна історіографія майже не висвітлювала життя та побут людини в екстремальних умовах воєнного лихоліття, деталі та особливості життєдіяльності окремих соціальних груп. Ця обставина пояснюється тим, що такий актуальний для європейської історичної думки напрям, як «історія повсякденності» порівняно недавно розпочав своє утвердження в українській історичній науці. Тривалий час проблематика повсякденного життя взагалі не входила до спектру проблем, які розглядалися вітчизняною історичною думкою. Натомість, у західній історіографії цей напрям досліджень відомий з 60-х рр. ХХ ст. Проте нині ця тенденція змінилась під впливом об'єктивних реалій. У доробку сучасних вітчизняних істориків війни виокремлюються дослідження, сфокусовані на повсякденному житті суспільства, окремих верст та груп населення¹⁶. Нині склалася ситуація, коли саме український вимір став домінуючим у фундаментальних дослідженнях історії Другої світової війни. Інтенсивна інтеграція до європейського наукового простору та поява в цьому контексті міждисциплінарних гуманітарних студій лише сприяють цьому процесові.

Останнім часом вітчизняна історіографія Другої світової війни значно збагатилася дослідженнями, спрямованими на вивчення долі пересічних громадян. При цьому до уваги беруться як великі верстви, так і окремі соціальні кагорти. З-поміж подібних досліджень варто згадати праці, присвячені українським селянам, остарбайтерам, військовополоненим, дітям війни, інвалідам тощо (Т. Вронська, С. Гальчак, Г. Голиш, І. Дерейко, О. Лисенко, Т. Пастушенко, О. Перехрест та ін.). Такий диференційований підхід базується на вивченні конкретних особливостей, притаманних

кожній соціальній групі. Разом з тим сукупно це дозволяє осмислити значно ширший спектр проявів воєнного лихоліття. Адже за персональними долями окремих людей простежуються загальна тенденція, що розкриває війну, не лише як суспільно-політичну, а й соціальну та особистісну трагедію. У деяких монографіях та узагальнюючих академічних працях вміщено відповідні розділи, де з позиції антропоцентризму відображено соціальні аспекти, реалії повсякденного життя населення, стратегії виживання громадян, психологічні фактори тощо¹⁷.

Погляд з позиції сучасного україноцентричного бачення, визначив певний поворот української історичної думки в бік соціальної моделі історіописання. Це підтверджує й офіційна стратегія розвитку вітчизняної історичної науки, зафіксована у Постанові Президії Національної академії наук України від 5 травня 2010 р., де зокрема визначено, що пріоритетним напрямом дослідження зазначеного періоду має стати «осмислення гуманітарного і цивілізаційного виміру війни в історичній ретроспективі й перспективі, з'ясування місця людини у збройному конфлікті світового масштабу і його наслідків»¹⁸. Отже, окреслена людиноцентристська візія має утвердитись, як один з елементів офіційної парадигми періоду Другої світової війни.

Для подальшого об'єктивного вивчення періоду Другої світової війни, на нашу думку, варто змінити героїко-патетичну емоційність в дослідженнях емпіричним раціоналізмом. Саме задля того, аби розібратися у складних політико-соціальних аспектах, визначити роль та місце окремих соціальних верств у війні, поряд з класичними традиційними схемами дослідники мають послуговуватися мікрорівневим інструментарієм, що здатен залучати до наукового обігу якісно новий емпіричний матеріал. У цьому випадку «історія повсякденності», як соціально орієнтований напрям (парадигма) виступає повноцінним концептом осягнення минулого через історію традиційних соціальних практик у будь-яких сферах і на всіх рівнях суспільного буття.

На завершення звернемося до міркувань М. Ковалю, де, на нашу думку, представлено погляд, що обумовив розвиток вітчизняної історіографії війни. Вчений твердить, що легендарне покоління воєнної епохи буде лише принижене сфальсифікованою історією. Зокрема, він зазначив: «Саме гірка правда народної трагедії і героїзму, а не підсолонжена кривда здатна збуджувати й утверджувати щирі, а не фальшиві патріотичні почуття, добру, а не байдужу пам'ять, повагу, а не зневагу»¹⁹. Зрозуміло, що такий підхід, якщо не порушить, то, неодмінно, потіснить з історичного п'єдесталу монолітний безапеляційний ідеологічний міф війни.. Західні теоретики вже давно відмовилися від категоричних суджень з елементами патетики, прагнучи знайти нові точки відліку й теоретичні

позиції у висвітленні подій Другої світової війни. З огляду на сучасні процеси розвитку вітчизняної історичної науки, саме соціальна модель осмислення війни виглядає на сьогодні більш виправданою та суспільно запитаною. Адже саме вона спроможна здійснити основне завдання, що висувається перед істориком війни — всебічного неупередженого осмислення подій, явищ, чинників героїчного і трагічного минулого, справжнім і єдиним виміром якого постає самоцінність людського життя.

¹ Коваль М.В. 1941-й рік і проблеми історичної пам'яті // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. — К., 2003. — Вип. 7. — Ч. 1. — С. 4–5.

² Сербин Р. Україна після 22 червня 1941 року: міфи та реальність // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. — К., 2003. — Вип. 7. — Ч. 1. — С. 39.

³ Лисенко О.Є. Один народ — дві історії війни // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. — К., 2004. — Вип. 8. — Ч. 1. — С. 3.

⁴ Лисенко О.Є. Назв. праця. — С. 7.

⁵ Стецкевич В.В. Історіософські осягнення війни 1939–1945 рр. М.В. Ковалем (суб'єктивні роздуми, рефлексії та прикладні висновки) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. — К., 2004. — Вип. 8. — Ч. 2. — С. 15.

⁶ Стецкевич В.В. Україна в роки навали 1941–1945 рр.: спроба аналізу сучасного історіописання окупаційної доби та актуалізації проблеми // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. — К., 2005. — Вип. 9. — Ч. 1. — С. 173.

⁷ Стецкевич В.В. Україна в роки навали 1941–1945 рр.: спроба аналізу сучасного історіописання окупаційної доби та актуалізації проблеми. — К., 2005. — Вип. 9. — Ч. 1. — С. 179.

⁸ Стецкевич В.В. Назв. праця. — С. 191.

⁹ Удод О.А. Деромантизація історії війни як методологічна проблема // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. — К., 2005. — Вип. 9. — Ч. 1. — С. 237.

¹⁰ Журавльов С.В. История повседневности — новая исследовательская программа для отечественной исторической науки / У кн. Людке А. История повседневности в Германии: Новые подходы к изучению труда, войны и власти. — М., 2010. — С. 10.

¹¹ Новак А. Історик на полі битви за пам'ять // Україна модерна (Пам'ять як поле змагань). — Ч. 15(4). — Київ–Львів, 2009. — С. 96.

¹² Стецкевич В.В. Вітчизняне історіописання війни 1939–1945 рр. (деякі проблеми методології) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. — К., 2006. — Вип. 10. — Ч. 1. — С. 78.

¹³ Лисенко О.Є. Деякі методичні проблеми дослідження історії Другої світової війни // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. — К., 2009. — Вип. 12. — С. 7.

¹⁴ Лисенко О.Є. Україна по війні: підсумки та перспективи // Вісник Черкаського університету — Серія: Історичні науки. — Черкаси, 2011. — Вип. 202. — Ч. 1. — С. 8.

¹⁵ Патрляк І. Друга світова війна як виклик для української історіографії // Україна модерна (Війна переможців і переможених). — Ч. 13(2). — Київ–Львів, 2008. — С. 48.

¹⁶ Боряк О. Повсякденне життя сільського населення України в період окупації під час Другої світової війни // Архіви України. — 2005. — № 1–3 (256). — С. 450–469; Заболотна Т. В. Повсякденне життя населення Києва в роки нацистської окупації 1941–1943 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. — К., 2008. — 20 с.; Нагайко Т.Ю.

Повсякденне життя сільського населення у 1941–1945 рр. (на матеріалах центральних областей України): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. / Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди» — Переяслав-Хмельницький, 2009. — 273 с.; *Нагайко Т.* Життя селян на окупованій території України в роки Другої світової війни / Нагайко Т. // *Сторінки воєнної історії України*: зб. наук. ст. — К., 2007. — Вип. 11. — С. 148–165; *Перехрест О.Г.* Життя українського селянства в роки нацистської окупації 1941–1944 рр. // *Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського*: зб. наук. пр. Серія. Історія. — Вінниця, 2005. — Вип. 9. — С. 163–172. *Стецькевич В.* Людність Наддніпрянщини в добу окупації: деякі аспекти буття і виживання // *Сторінки воєнної історії України*: зб. наук. статей. — К., 2010. — Вип. 13. — С. 125–136; *Удод О.* Повсякденне життя киян в умовах окупації (вересень 1941 — листопад 1943): питання методології та історіографії // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвід. зб. наук. пр.* — К., 2006. — Вип. 15. — С. 384–391; *Шайкан Валентина.* Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941–1944. — К., 2010. — 80 с.

¹⁷ *Скоробагатов А.В.* Харків у часи німецької окупації (1941–1943). — Х., 2006. — 376 с.; *Беркгоф К.* Жнива розпачу: Життя і смерть в Україні за нацистського режиму / Пер. з англ. Тараса Цимбала. — К., 2011. — 455 с.; *Кучер В.І., Потільчак О.В.* Україна 1941–1944: трагедія народу за фасадом Священної війни: Монографія / — К., 2011. — 368 с.; *Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України.* — К., 2006. — Т. 2 — 653 с.; *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси.* — К., 2011. — Кн. 2. — 943 с.

¹⁸ Сучасні дослідження історії Великої Вітчизняної війни: проблеми теорії, методології, методики // Постанова Президії Національної академії наук України <http://www.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2010/regulations/Pages/140.aspx>

¹⁹ *Коваль М.В.* 1941-й рік і проблеми історичної пам'яті // *Сторінки воєнної історії України*: Зб. наук. ст. — К., 2003. — Вип. 7. — Ч. 1. — С. 4.

Стаття призвана виділити актуальний соціальний вектор в изучении истории Второй мировой войны, продемонстрировать его видение ведущими отечественными теоретиками. Одновременно она является попыткой осмысления автором состояния развития современной украинской историографии в этой тематической нише.

Ключевые слова: *историческая наука, Вторая мировая война, историография, социальная история, повседневность.*

The stated topic aims to highlight relevant to today, the social vector in the study of the history of World War II, to demonstrate its vision of leading national theorists. Simultaneously it is an attempt of understanding by the author the development of modern Ukrainian historiography in this regard.

Keywords: *science history, World War II, historiography, social history, everyday life.*